

УДК 343.98:070

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.48>

Радецький С.В.

*аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0009-0003-7920-4187*

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вступ. Журналіст у сучасному суспільстві виступає не лише як окремий суб'єкт професійної діяльності, а передусім як представник медіа, через якого здійснюється збір, обробка та поширення суспільно значущої інформації. Саме діяльність журналістів забезпечує функціонування засобів масової інформації як соціального інституту, покликаного інформувати громадськість, формувати уявлення про події та явища суспільного життя, а також здійснювати суспільний контроль за діяльністю різних державних органів та структур. Відповідно, будь-які посягання на професійну діяльність журналіста мають ширший соціальний вимір, оскільки впливають не лише на окрему особу, а й на функціонування медіа як інституту демократичного суспільства.

У сучасних умовах функціонування вітчизняного суспільства, яке потерпає від збройної агресії Російської Федерації проти України, внутрішньої експлуатації медіа у протистоянні різних політичних сил та зростання кількості фейкових новин, у тому числі повністю або частково створених із використанням сучасних інформаційних технологій, добросовісна професійна діяльність журналістів має не лише соціально важливе, але й стратегічне значення. В умовах війни журналісти стали не лише спостерігачами, а й безпосередніми учасниками інформаційного фронту: висвітленням подій у зоні бойових дій, розкриттям фактів порушень прав людини, документуванням наслідків воєнних злочинів. Така діяльність робить їх ще більш вразливими до фізичного насильства, неправомір-

них посягань, залякувань, тиску, кібер-атак та інформаційних операцій, що спрямовані на дискредитацію чи нейтралізацію їхньої професійної діяльності.

Як свідчить офіційна статистика Офісу Генерального прокурора, з 2020 по 2023 роки потерпілими від кримінальних правопорушень стало 495 працівників масмедіа, з яких 337 – це безпосередньо журналісти [11].

Також слід відзначити, що Медійна громадська організація «Інститут масової інформації» самостійно здійснює облік злочинів РФ проти медіа в Україні. За їх даними, з 24 лютого 2022 року по 24 березня 2024 року 10 медійників загинуло під час виконання редакційного завдання, 14 журналістів зникло та 24 особи було викрадено, а 30 журналістів зазнали поранень різного ступеню тяжкості. Потерпілими від зазначених злочинних посягань стали як вітчизняні, так і іноземні журналісти, діяльність яких була спрямована на висвітлення воєнних подій в Україні. 42 рази кореспонденти та знімальні групи потрапляли під ворожий обстріл під час виконання редакційних завдань, маючи на собі та транспортних засобах маркування «преса». Окрім того, за даний період повномасштабного вторгнення Інститут масової інформації зафіксував 16 випадків обстрілів армією РФ телевеж, які є цивільними об'єктами, що спричинило повне або тимчасове зникнення телевізійного та радіомовлення в дев'яти регіонах України. Також представниками даної громадської організації зафіксовано факти вчинення 73 кіберзлочинів проти

вітчизняних медіа, зокрема, сайт діджитал-агрегатора новин FREEDOM отримав 33 млн запитів за короткий час, а в онлайн-трансляції «Прямого» на YouTube було зламано рухому інформаційну стрічку, внаслідок чого замість новин там стала транслюватися російська пропаганда [1].

Тож зміна структури та форм злочинності проти журналістів, зростання їх суспільної небезпечності та специфічні умови виявлення та досудового розслідування окремих проявів таких посягань обумовлюють потребу у детальному науковому дослідженні проблематики боротьби із даним проявом злочинної діяльності та перегляду окремих криміналістичних положень, розроблених науковцями.

Стан наукової розробленості теми. Слід зазначити, що побудова будь-якої окремої криміналістичної методики нерозривно пов'язана із визначенням ключових елементів, що характеризують певний вид злочинної діяльності та впливають на організацію та здійснення її виявлення та розслідування. Саме тому детальної уваги та наукового опрацювання потребує питання, що стосується криміналістичної класифікації як структурного елементу методики розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, у сучасних умовах.

Теоретичні положення щодо місця криміналістичної класифікації у структурі окремої методики та підстави її побудови висвітлювали у своїх роботах такі вчені-криміналісти, як А. Ф. Волобуєв, В.О. Гусева, О.О. Дудоров, В. А. Журавель, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, О.В. Пчеліна, Р.Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В.М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші. Їхні напрацювання становлять важливу методологічну основу та дозволяють системно підійти до вирішення проблеми побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів у сучасних умовах.

До дослідження проблематики кримінально-правової кваліфікації, процесуального

доказування, кримінологічного та криміналістичного дослідження окремих видів посягань на журналістів у своїх дисертаційних роботах зверталися такі вчені, як К.М. Буряк, Т.О. Возна, А.В. Даніель, І.С. Заєць, А.В. Коваленко, О.В. Ковтун, А.А. Мацола, О.С. Павлова, Р.Р. Соскоков, Ю.В. Сподарик. Однак питання класифікації злочинних посягань проти журналістів або взагалі оминалося вченими, або вирішувалося на рівні систематизації кримінально-правових норм, що не повною мірою відповідає саме криміналістичним цілям та завданням вироблення дієвих криміналістичних засобів та методів розслідування таких злочинів.

Тому **метою** даної роботи є побудова криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, відповідно до сучасних злочинних тенденцій та потреб практики правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, застосування класифікаційного підходу дає змогу впорядкувати різноманітні форми посягань на їхню професійну діяльність, визначити спільні та відмінні риси механізмів злочинної поведінки, а також сформулювати науково обґрунтовану основу для розроблення ефективних криміналістичних рекомендацій. Це, своєю чергою, забезпечує підвищення результативності досудового розслідування та сприяє належному захисту свободи слова й інформаційної безпеки суспільства в сучасних умовах.

У енциклопедичних виданнях класифікація розглядається як діяльність людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між досліджуваними поняттями [13], та як розбивання множини будь-яких об'єктів (елементів) на групи (підмножини) із урахуванням наступних вимог: «1) підмножини, на які розділено множину, не повинні перетинатися (містити спільні елементи); 2) в сумі підмножини повинні дати вихідну множину

класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент повинен входити до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи повинен здійснюватися за однією ознакою» [12]. Тож можна зробити висновок, що класифікація є складним процесом дослідження певного об'єкта або групи об'єктів, у ході якого встановлюють певні особливі характеристики (властивості), що можуть бути покладені в основу його поглибленого вивчення на формування нового спеціального знання.

У криміналістиці класифікація набуває особливого значення, оскільки вона дозволяє не лише систематизувати кримінальні правопорушення за формальними ознаками, а й виявити стійкі взаємозв'язки між елементами механізму злочинної діяльності, умовами її реалізації та особливостями слідової інформації. Як зазначають вчені, криміналістична класифікація злочинів має велике значення, оскільки на підставі криміналістично значущих ознак, по-перше, сприяє конкретизації й деталізації криміналістичної характеристики не тільки виокремленої категорії злочинів загалом, а і її відповідних різновидів, а по-друге, з урахуванням відповідних особливостей у механізмі виділених груп злочинів і їх слідової картини зумовлює розробку рекомендацій із їх розслідування, зокрема у постановці тактичних завдань, засобів і методів їх вирішення [8, с.352].

В.А. Журавель зазначає, що «криміналістична класифікація – це засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками» та наголошує, «що здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик» [2, с. 162], з чим слід погодитися.

У криміналістичній літературі існують різні підходи для визначення криміналістично значущих критеріїв, за якими може будуватися класифікація: за способом і обстановкою вчинення злочину; сферою злочинної поведінки; із урахуванням типологічних та інших осо-

бливостей особи злочинця (злочинний досвід, вік, спеціальні навички тощо); деякі особисті якості потерпілих [9, с. 366]; за впливом часу та станом розслідування злочину [5, с.401]; за характеристикою слідчої ситуації; способами приховування та маскування злочинної події; умислом та мотивами [6, с.273-274]; особливостями відображення злочинних дій (слідовою картиною) [7, с.426]; за місцем вчинення злочинів [10, с. 62]. Усі наведені критерії дозволяють виділяти класифікаційні групи кримінальних правопорушень, які мають специфічні особливості механізму злочину, безпосередньо впливає на висунення версій, постановку тактичних завдань, вибір основних напрямів розслідування, вибір тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також організацію процесу їх розслідування у цілому.

А.В. Коваленко звертає увагу на той факт, що поняття «злочини проти журналістів» об'єднує кримінальні правопорушення, які мають спільний основний безпосередній об'єкт, проте різняться за додатковим безпосереднім об'єктом злочинного посягання на журналістів. У зв'язку із цим, як відзначає вчений, відмінність об'єкта посягання, яким виступає життя, фізичне та психічне здоров'я, майно журналіста та його родичів, обумовлює диференціацію у способах підготовки, вчинення та приховування злочинів, виникнення та збереження слідів, а відповідно й здійснення розслідування таких посягань [4, с.32]. На підставі цього він пропонує класифікувати кримінальні правопорушення проти журналістів за способом впливу на потерпілого на:

«а) кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством:

– психологічне насильство (ч. 1 ст. 3451);
– фізичне насильство (ч. 2, 3 ст. 3451, ст. 3481);

б) обмеження волі журналіста (ст. 3491);

в) знищення майна потерпілого (ст. 3471);

г) незаконний вплив на результати законної професійної

– діяльності журналіста (ч.1 ст. 171);

г) переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2 ст. 171);

д) інші форми впливу на журналіста (ч. 2 ст. 171)» [3, с.24].

Дана класифікація хоч і є досить логічною, проте не повною, на нашу думку, адже враховує лише один криміналістично значущий критерій побудови. Проте специфіка розслідування даних кримінальних правопорушень вимагає врахування й інших ознак, які характеризують кримінальні правопорушення, що вчиняються проти журналістів, та безпосередньо впливають на особливості висунення слідством версій, постановку тактичних завдань початкового та подальшого етапів розслідування, вибір основних напрямів його здійснення та тактику проведення слідчих (розшукових) дій.

Висновки. З огляду на це пропонуємо будувати криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, наступним чином:

1. *За особою потерпілого (журналіста):*

а) за сферою журналістської діяльності
– особи, які спеціалізуються на здійсненні журналістських розслідувань;

– військові кореспонденти;

– політичні оглядачі;

– регіональні журналісти;

б) за професійно-правовим статусом потерпілого як представника медіа:

– штатні журналісти медійних організацій;

– фрілансери, які співпрацюють із різними ЗМІ;

– незалежні журналісти-розслідувачі;

– редакції засобів масової інформації як колективний потерпілий;

– блогери та медіа-активісти (адміністратори Telegram-каналів; блогери, відеоблогери, стримери; громадянські журналісти (citizen journalists); автори незалежних онлайн-платформ.);

в) за сферою журналістської діяльності:

– журналісти, що викривають корупцію та політичні скандали;

– журналісти, що спеціалізуються на кримінальній хроніці;

– журналісти, що висвітлюють воєнні злочини;

– журналісти, що працюють у конфліктних або окупованих територіях.

2) *За особою злочинця:*

а) за соціально-правовим статусом

– представники органів державної влади;

– посадові особи правоохоронних органів;

– приватні особи (громадяни, бізнесмени);

– представники організованих злочинних угруповань;

– представники воєнізованих або окупаційних структур;

б) за кількістю осіб, причетних до злочинного посягання:

– злочинці, які діють самотійно;

– злочинці, які діють у складі групи;

– організовані злочинні групи;

– злочинні організації;

в) за рівнем професійності злочинної діяльності:

– випадкові (ситуативні) правопорушники;

– професійні виконавці (кілери, кіберзлочинці);

– замовники злочинів.

3) *За способом вчинення злочину:*

а) за способом впливу на потерпілого:

– шляхом вчинення насильницьких дій щодо журналіста або його родичів;

– шляхом знищення майна журналіста або його родичів;

– шляхом викрадення або обмеження волі журналіста у інший спосіб;

– шляхом переслідування та залякування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю;

– шляхом тиску на журналіста та незаконного впливу на результати його діяльності;

б) за формою злочинного посягання проти журналіста:

– фізичний вплив (побиття, катування, позбавлення волі, вбивство та замах на вбивство; пошкодження майна журналіста шляхом підпалу, руйнування техніки, автомобіля);

- психологічний вплив (погрози фізичною розправою, шантаж, переслідування);

- інформаційний тиск (кампанії з дискредитації журналіста та його публікаційних матеріалів, знущання та приниження журналіста в мережі Інтернет, хейт-атаки у дописах та коментарях);

- адміністративно-правовий (інституційний) вплив (зловживання владою для блокування журналістської діяльності, вплив через редакцію медіа, незаконне вилучення матеріалів, техніки, перешкоджання доступу до інформації);

- технологічний вплив (злам акаунтів, DDoS-атаки на редакції, незаконне стеження, збирання персональних даних, поширення deepfake-контенту).

4) *За метою та мотивом:*

а) за метою злочину:

- припинення журналістської діяльності (журналістського розслідування);

- помста за оприлюднену інформацію;

- приховування злочину або корупційної діяльності;

- демонстративне залякування інших журналістів;

- вплив на суспільство (суспільну думку, поінформованість, відвернення уваги від інших подій);

б) за мотивом:

- корисливий (економічні інтереси);

- політичний;

- ідеологічний;

- корпоративний (захист репутації);

- особистий (помста, образа);

- мотив національної чи соціальної ворожечі.

5) *За обстановкою вчинення кримінального правопорушення:*

а) за просторовими умовами:

- у громадських місцях;

- у приватних приміщеннях;

- у зоні бойових дій або окупації;

- у кіберпросторі;

б) за часовими характеристиками:

- у період професійної роботи(зйомки, інтерв'ю) над матеріалами;

- після опублікування матеріалу;

- під час масових заходів (протести, судові процеси);

- в) за соціально-політичним контекстом:

- у мирний час;

- під час надзвичайного або воєнного стану;

- у період політичної чи економічної кризи, виборчі кампанії, тощо;

б) *За складністю механізму злочину:*

- прості злочинні посягання (певне кримінальне правопорушення, яке може не передбачати ні дій з підготовки, ні з приховування);

- посягання зі складним механізмом злочинку (підготовка, вчинення та приховування, вчинення інших супутніх (забезпечувальних) кримінальних правопорушень);

- посягання зі складною комплексною структурою злочинно діяльності (поєднання фізичного, інформаційного та адміністративно-правового (інституційного) впливу).

7) *За характеристикою засобів, що застосовувалися злочинцем:*

- інструментальні засоби (холодна та вогнепальна зброя; вибухові пристрої; транспортні засоби; підручні предмети);

- технічні засоби та приладдя (засоби зв'язку та спостереження, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, коп'ютерні програми, у тому числі шкідливі);

- інформаційні та адміністративно-правові засоби (використання різних медіа-ресурсів для дискредитації журналіста та/чи його матеріалів, юридичні механізми (зловживання судовими позовами), адміністративні ресурси впливу через редакцію, тощо.

Наведена класифікація, на нашу думку, враховує важливі характеризуючі особливості злочинної діяльності, пов'язаної із вчиненням посягань проти журналістів, тобто їх законної професійної діяльності, життя, здоров'я та майна, а також є важливою для подальшої розробки положень методики розслідування таких злочинів у контексті сучасної практики боротьби зі злочинністю.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню проблематики побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів у сучасних умовах. Обґрунтовано, що журналіст у демократичному суспільстві виступає не лише суб'єктом професійної діяльності, а й представником медіа як соціального інституту, а тому посягання на його діяльність мають підвищену суспільну небезпечність. Особливу увагу приділено трансформації злочинних посягань проти журналістів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, інформаційної війни, зростання кіберзагроз та використання сучасних інформаційних технологій.

Проаналізовано стан наукової розробленості проблеми та встановлено, що у наукових працях переважно застосовується кримінально-правовий підхід до систематизації посягань на журналістів, тоді як питання застосування широкого кола криміналістично значущих підстав, які можуть та мають враховуватися під час побудови класифікації, залишається недоопрацьованими. Наголошено на значенні криміналістичної класифікації як методологічної основи для побудови ефективної методики розслідування, висунення слідчих версій, визначення тактичних завдань та вибору оптимальних напрямів досудового розслідування.

Запропоновано авторську криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються проти журналістів, побудовану на основі наступних криміналістично значущих критеріїв: за особою потерпілого та злочинця, способом і формою злочинного впливу, метою та мотивами, обстановкою вчинення, складністю механізму злочину та характеристикою застосованих засобів. Доведено, що запропонована класифікація відображає сучасні тенденції злочинної діяльності, пов'язані з посяганнями на журналістів, та має практичну цінність для подальшої розробки положень криміналістичної методики розслідування таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: журналіст, медіа, кримінальні правопорушення проти журналістів, криміналістична класифікація, методика розслідування, воєнний стан.

Radetskyi S.V. Forensic classification of criminal offences committed against journalists in contemporary conditions

Summary

The article is devoted to the study of the issues related to the construction of a forensic classification of criminal offences committed against journalists in contemporary conditions. It is substantiated that in a democratic society a journalist acts not only as a subject of professional activity, but primarily as a representative of the media as a social institution; therefore, encroachments on journalistic activity are characterized by increased social danger. Particular attention is paid to the transformation of criminal offences against journalists in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the information war, the growth of cyber threats, and the use of modern information technologies.

The state of scientific development of the problem is analysed, and it is established that academic studies predominantly apply a criminal law approach to the systematization of encroachments against journalists, whereas the issue of applying a broad range of forensically significant grounds that can and should be taken into account when constructing a classification remains insufficiently developed. Emphasis is placed on the importance of forensic classification as a methodological basis for building an effective investigation methodology, formulating investigative versions, determining tactical tasks, and selecting optimal directions of pre-trial investigation.

The author proposes an original forensic classification of criminal offences committed against journalists, based on the following forensically significant criteria: the characteristics of the victim

and the offender, the method and form of criminal impact, the purpose and motives, the circumstances of commission, the complexity of the crime mechanism, and the characteristics of the means used. It is proved that the proposed classification reflects current trends in criminal activity related to encroachments against journalists and has practical value for the further development of the forensic methodology for investigating such criminal offences.

Key words: journalist, media, criminal offences against journalists, forensic classification, investigation methodology, martial law.

Список використаних джерел:

1. 575 злочинів вчинила РФ проти медіа та журналістів за два роки і місяць повномасштабної війни. *Інститут масової інформації*. Допис від 23 березня 2024 року. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/575-zlochyniv-vchynyla-rf-proty-media-ta-zhurnalistiv-za-dva-roky-i-misyats-provnomasshtabnoyi-vijny-i60153>
2. Журавель В.А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 160–163.
3. Коваленко А. В. Розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів: навчальний посібник. Івано-Франківськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2022. 268 с.
4. Коваленко А.В. До питання криміналістичної класифікації злочинів проти журналістів. Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: мат. XV Всеукр.ї наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 12 квітня 2018 року). Кривий Ріг: ДЮОІ. 2018. С. 32-34.
5. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
6. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
7. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
8. Криміналістика: підручник. За ред. В.В. Тіщенко. Стереотипне видання. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
9. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
10. Малюга В.М. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. №8. С 61-65.
11. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора : веб-сайт*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
12. Українська Радянська Енциклопедія (УРЕ). *Лексика – українські енциклопедії та словники*. URL: <https://leksika.com.ua/19120918/ure/klasifikatsiya>
13. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. *Лексика – українські енциклопедії та словники*. URL: <https://leksika.com.ua/20070908/legal/klasifikatsiya>